

Upprepningar, skillnader, nivåer, föreställningar om Centralstationen i Stockholm

av Håkan Sandhagen

Håkan Sandhagen
Projekteringsmetodik
Kungliga tekniska högskolan,
Stockholm

Författarens syfte med den här texten är att bortse från begreppet arkitektur och upptäcka något annat.

Tema TID & ARKITEKTUR

» JORDSKORPAN BESTÅR AV kontinentalplattor som rör sig. Utanför Japan är det Stillahavsplattan som dras ner under den Euroasiska plattan. I friktionen uppstår små till stora skalv som får marken att röra sig.

Inte ens "skalvsäkra" hus med skydd i form av gummibuffertar i grunden eller rörliga motvikter på taken kan förväntas tåla sådana påfrestningar [sju magnitud, närbeläget ytnära epicentrum], i synnerhet om skalvet pågår så länge som tjugo sekunder.«¹

»(...) Den seismologiska forskningen kan numera förutsäga kommande jordbävningar genom mätningar av exempelvis markens rörelser och skiftande elektriska egenskaper, men tyvärr inte på långa vägar med den tidsprecision som krävs för att vara av mycken praktisk nytta.«²

Jordbävningen i Japan i mitten av januari 1995 drabbade staden Kobe. Ruinerna efter skalvet är inte motsatsen till den välsmorda japanska stadsmaskin som stod där sekunderna innan marken började vibrera. Men frånvaron av denna maskin tar fram betydelser i vår samtida stad som det ständiga deltagandet i det urbana aldrig upptäcker. Våra förklaringar och tillkortakommanden får ett annat ljus över sig. Det är inte jordbävningar som har ihjäl människor – det är de sammanstörtande husen.

I Aktuellt intervjuades en seismolog dagen efter jordbävningen i Kobe den 17:e januari. En tunnhårig man stod med en konstruktionsmodell framför sig. Modellen, som skulle föreställa det jordbävningssäkra huset, skakade i hans hand (som om den skicklige forskaren och hans skakande händer var själva skalvet). Den unga kvinnliga reportern frågade hur detta

kunde hända, hur det kunde ske. Med tilltagande nervositet förklarar han att de flesta byggnaderna i Kobe var äldre hus. Den nyaste tekniken hade ännu inte hunnit slå igenom.

Vad är *den nyaste tekniken*?

Martin Heidegger skriver i sin uppsats *Teknikens väsen* om relationen mellan två fysiska påtagligheter: människan och det övriga som inte är människa, tingen. Varken om tingens eller människans väsen kan vi ha kunskap då vi vare sig är mänsklighetens eller tingens herar. Vårt förhållande till tingen (hur vi använder, framställer och till vilka ändamål vi nyttjar tingen) kallar Heidegger *tekniken*. Eftersom att vara människa är att stå i förhållande till tingen ordnar människans väsen under teknikens. Utanför teknikens väsen svävar *varat* och *tiden*. Människan har, enligt Heidegger, förmågan att uppdaga det sanna vara-väsendet.

Endast människan kan ha kunskap. Kunskap är förmågan att verka på ett relevant sätt i förhållande till tingen. Tingen, det övriga, som inte kan äga denna kunskap är något annat. Hur vi låter tingen komma i vår närhet kallar Heidegger för uppdagningens skick. Detta skick, teknikens gällande väsen, är varats väsen. Varats väsen är det uppdagningsskick som råder.

När jag läser Heidegger upplever jag flera möjliga tolkningar av det rätta, det sanna, vara-väsendet. Ibland läser jag honom som om det existerar flera parallella varats väsens sanningar, ibland att det finns en varats väsens sanning människor kan uppnå och slutligen föreställer jag mig att han kan mena att det är i själva övergången mellan två olika väsen av varat som dess sanning för ett blixtrande ögonblick avslöjar sig för att sedan sjunka undan i dunkel.

Heidegger verkar hoppas på denna fundamentala övergång som något gott. Ibland antyder emellertid texten i *Teknikens väsen* en mer fatalistisk syn på brotten i historien som ett uppreparande bortom ont och gott.

Om insikten, det som lyser, är något blixtrande och plötsligt, så är själva övergången omgiven av en successiv och överlappande

period. Flera olika vara-väsen existerar samtidigt och man vet endast att det är något annat än det nu förhärskande som förbereder sin ankomst. Detta successiva överlappande innebär mindre till större brott som ständigt försiggår. Avbrott och uppbrott som får vår värld att bli begriplig. Världen är möjlig att förstå för att den består av skillnader och nivåer mellan vilka begreppen studsar.

Vi kan inte förstå tingens egentliga väsen ur deras närvaro, med hjälp av våra sinnen. Vi kan heller inte förstå det som komma skall ur det som redan finns. Endast genom att leva i friktionen framträder tingens verkliga egenskaper för oss. Vi förstår inte vad elektricitet är i dess ständiga närvaro. Vid ett elavbrott däremot lyser elektricitetens innebörd. Ett brinnande stearinljus i en stad där elledningarna kapats förklarar den plötsligt värdelösa stickkontakten och dess placering i väggen. Det närvarande av det frånvarande är alltså inget motsatspar, utan de verkar på oss helt autonomt, oberoende av sig själva. Vi kan inte förstå saknaden före avskedet. Bara då närvaron och frånvaron gnids mot varandra uppstår kunskapen, det lysande uppdagandet – *poiesis*.

Konsten har saknadens friktion inbyggd på ett litet till stort vis. Är frånvaron av musik den pausering som komponerats in i stycket, den fysikaliskt nödvändiga tystnaden mellan tonerna, tomheten i en ljussatt konsertlokal med uppklädd publik och strejkande musiker eller är det när violinisten spelar fel? Är skulpturens tomhet ytan man ser i mellanrummen, volymen som omsluter skulpturen eller dammkonturen efter stölden?

Idag finns en tendens att söka detta avtäckande i den absoluta bortavaron. Det som inte är men lyser upp det som är. Att arbeta med det andra är att ur tomheten frammana det som är. Det går inte att definiera något ur detta andra. Det går heller inte att definiera från den distanserade hållningen, ur avståndet från det varande. Vår själ måste finnas i den absoluta närvaron av själens frånvaro: i mörkret där personligheten lyser.

Problemet med vår relation till tingen visas tydligast i förhållandet mellan vad konst är och konstprogram i televisionen. Det folkbildande drag som alla kulturprogram strävar efter bannlyser det oförstånd kunskap kräver. När Christoffer Barnekow besöker en fåordig norrländsk konstnär i Norrbotten och förklarar konsten för dess upphovsman kan jag höra bak-suget i det nationella lyftet av fjärrkontroller.

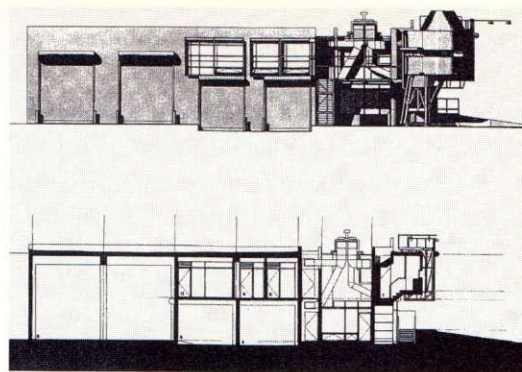
Vår medvetna transformering av idé till massa ställer oss idag i den utmanande teknikkens tjänst. Heidegger vill att alla ska söka varat. Industrialismens teknik som uppvisar det största föraktet och den högsta formen av för-enklad tänkande är ändå platsen där räddningen växer sig stark. I vårt alltmer aningslösa viljande och agerande i den mekaniska världen finns den blix som plötsligt lyser varat och ger oss en annan färdriktning.

Heideggers tanke är att möjligheten till en räddning ur blindheten om varats rätta väsen växer sig stark i vårt successiva avlägsnande. Det är språket, västerlandets alltmer fördunklade relation till tingens egentliga natur, som via sammanbrottet en dag avslöjar oss inför tingen. Marginalen får en tillfällig mening genom att definiera det övriga, genom att berätta en annan historia. Mängden och likriktningen av den stora massan är själva avlägsnandet som möjliggör ett avtäckande.

Efter denna jordbävning som lagt två tredjedelar av Lissabon i ruiner, brydde de visa i landet sina huvud för att finna en utväg att förhindra stadens fullständiga undergång, och de kommo till det resultat att det verksamaste medlet var att giva folket en ståtlig autodafé; universitetet i Coimbra hade nämligen med bestämdhet förklarat att den ofelbaraste metod att avvärja dylika olyckor var att offentligen och under stora ceremonier låta rosta några individer vid sakta eld.³

Förborgadhet

Frambringandet eggar sig [tilldrar sig] endast i den mån det förborgade kommer in i

det oförborgade. Detta kommande har sin grund i, och vibrerar i, det som vi kallar uppbyggande /das Entbergen/.⁴

avskalande

För att frambringandet skall egna sig krävs material, form, ändamål och något vållande (causa materialis, causa formalis, causa finalis, causa efficiens). Heidegger föreställer sig att dessa orsakssamband först befann sig utanför förnuftet. Allt betingade och hänvisade till allt. Men med det abstrakta skriftspråket får mänskligheten ett unikt redskap att förklara världen med. Världen blir uppfattbar. Språket innebar det skred vars efterskalv modernismen fortfarande vibrerar i. För Heidegger måste grekerna ha varit mycket nära det sanna varats väsen. De levde i brottet där det västerländska föddes. Och faktiskt, vi lever med föreställningen att antiken i grunden var sannare än senare epoker.

Vi tror oss uppfatta en ööverträffad klarhet i det som finns bevarat av den grekiska kulturen. Det grekiska templet, dess proportioner och byggda massa, var guden materialiserad. Inget inre eller heligare fanns. Kolonnordningen, friserna, gavelsegmenten uttryckte själva gudomen i sig. I templet finner vi inget oklart, *nothing harrowing, nothing problematic and obscured, nothing blurred* skriver Nikolaus Pevsner i *An Outline of European Architecture*⁵. Det byggda utsatts ofta för förenklade tolkningar. Pevsner visar tydligt på vilken plåt människan placerat sig. Skriftspråket eggar människan till hybris. Heidegger visar hur denna hybris *för*-leder oss genom historien.

När människan ställt sig vid sidan om börjar hon locka på de andra kausaliteterna. Lura över dem till hennes förnuftigt upplysta värld från de dunkla kaotiska världarna. Fram till renässansen fortsätter dock verksamheter att krypa in och ur olika skepnader. Ändamålsenligheten stannar länge kvar bland de okända världarna. Marknadsbyggnaden kunde bli en kyrka, arenor torg, palats stadsbostäder. Denna sammanblandning och komplexitet ersätts gradvis av en slags rationalitet.

Det mänskliga livet struktureras. Mänskliga verksamheter får sina specifika, dock redan existerande, uttryck. Övergången från blandning till separering pågår fram till 1700-talet. Ste Geneviève i Paris är den första moderna övergångsbyggnaden. Samma år som jordbävningen i Lissabon, 1755, fick Germain Soufflot uppdraget att rita en kyrka i Paris. Mellan 1755 och färdigställandet 1792 förvandlades kyrkan till Frankrikes Panthéon. Soufflot dog 1780 och Quatremere de Quincy blev ansvarig för att förändra kyrkan till ett tempel över den franska revolutionens stora män.

Den tvetydighet, med vilken Soufflot förhöll sig till gotiken (den stora kyrkostilen), barocken (det föregående stilidealet) och den aktualiserade klassicismen, förenklades efter hans död. Den samlade kyrkobyggnadstradition Soufflot var beroende av, avvisades i den nya rationalistiska revolutionsandan. Nu fanns en stil som uttryckte människans nyvunna förmåga: den romersk-hellenistiska klassicismen. Det västerländska börjar skilja ur sig.

Denna förmåga till ändamålsenlig renodling som 17- och 1800-talsarkitekterna tillskriver sig utvecklades framför allt av den franska konstakademien. Durands *Precis* är ett exempel på hur funktion och stil hamnade under en rutinmässig kontroll. Ytan blev ett slags medvetet och tekniskt avbildande av ändamålet. Nu skulle det mänskliga få relevanta utseenden.

I denna rationalistiska anda uppfördes Centralstationen i Stockholm i ändamålsenlig italiensk renässans. Men när Adolf Wilhelm Edelsvärd skriver om sitt uppdrag i *Tidskrift för*

Byggnadskonst och Ingeniörsvetenskap undrar han varför.

... någon bestämd stil synes icke heller här utveckla sig, utan torde vi, särskilt i afseende på jernets användande, få instämma uti en mera kompetent arkitekts yttrande, att byggnade med jern och glas ännu icke gifvit anledning till en ny själfständig stil.⁶

Den trygga förankring som stilbyggnadet hade i den akademiska traditionen vacklar i mitten på 1800-talet. Edelsvärd verkar missnöjd med att gamla stilar tilldelas nya byggnader. De nya materialen som industrialismen producerat placerar 1800-talet i en ny tid. Under denna epok börjar tanken gro att nuet är separerat från det förflutna. De trygga historicerande kulisserna upplevs av Edelsvärd som en falsk bild av tidsandan.

Under tiden från 1800-talets stilarkitektur till funktionalismen utspelar sig eklekticismen, jugend och nationalromantiken. Erik Lundbergs ord i *Arkitekturens formspråk* om Ste Geneviève passar dessa stilar. Även de har tagit arv av den samlade västerländska (...) byggnadstraditionen.⁷ När denna övergångsperiod lider mot sitt slut ritar Folke Zetterwall ombyggnaden av Centralstationen. Han är ödmjuk i sin hållning till den ursprungliga byggnaden.

Stockholms centralstation har blifvit underkastad en utvidgning, hvilken, ehuru nödvändig för den ökande trafiken, betänkligt inverkar på Edelsvärd's vackra skapelse. Men när Stockholm en gång i tiden får ett efter tiden afpassadt bytt stationshus, må man hoppas att det nuvarande huset skall få kvarstå med reduktion af tillbyggnader (...) Visserligen kommer det då att tjäna ett annat ändamål, men skall dock allt framgent utgöra en värdig erinran om sin arkitekt.⁸

Ett tillägg gör Zetterwall, Centralhallen. Här märks ingen försiktig attityd. Hallen är mycket enkel och pragmatisk. Ett rum där de nya

materialen fått en självständig och ny stil. Den tredje kausaliteten fångas här in av den varande rationaliteten. Formen, stilen i sig själv, lär man sig inte längre genom Vitruvius, Serlio och Durand. Tiden har funnit sitt sanna uttryck.

Den tredje omvandlingen av centralstationen kommer när tunnelbanan och pendeltågen ska sammanbinda Stockholms centrum med dess ytterområden. Här befinner man sig mitt i en stilepok. Mänskligheten har inte bara kontroll på sig själv och sina syften, nu har vi dessutom en sant relevant stil för det liv vi lever: en stil för det meningsfulla och demokratiska samhället. För Centralstationen innebär det att fasaden skalas av. Centralhallen består ännu provet den nya tiden ställer på den. Centralhallen är den största helhet som finns kvar i Centralstationens allt mer utvecklade entropi. Är det elliptiska rummet den enda helheten i city som har en vettig tidtabell?

osynliggörande

Samtidigt som skriftspråket passerade Gud började den tekniska helheten överskugga den byggda.

Inga redskap eller verktyg från det antika imponerar mer på oss än deras byggnadsverk. Så länge uppdragandet uppfattas som poetiskt är det bara storleken som avgör kraften. Det grekiska templet är vackrare än den grekiska vasen för det är större. Världen är vackrast. Men vackert är ett sentida begrepp och inget Heidegger ser hos det poetiska uppdragandet.

Relationen mellan människa och ting var enligt Heidegger först oförmedlad och direkt. Den helhet vi en gång ingick i kunde inte delas upp eller medvetandegöras. Det var kanske en relation vi idag kan ana när vi ställer de levande tingen intill oss. Att rida är väl en relativt oförmedlad verksamhet. Hästen är ett ting. Att rida är att låta tinget, syftet, utseendet och rytaren bilda en begränsad helhet. Som ryttare är du vållande till själva ritten, men egentligen är du endast med-vållande, du rider med viljan att rida och med hästen. Du är *med-ridande*.

Denna kroppsliga ting-förmedling förändras om vi placerar ytterligare något mellan oss och tinget. Tekniken frigör sig ur det konstnärliga och skapar ett medel som förskjuter värderingar. Vi börjar bedöma utfall och effekter. Under medeltiden och renässansen övergår synen på naturen till att bli mer vågad och fräck. Det är under tider som dessa byggnaden och tekniken förenas i en varken tidigare eller senare skådad jämvikt.

I de gotiska katedralerna och i Brunelleschis och Wrens byggnader känner vi hur naturen utmanas. Efterkommande generationer har beundrat och kanoniserat dessa verk både konstnärligt och tekniskt. Bara vagt inser vi den allvarigare betydelsen. Mänsklighetens försök att upprepa dessa allkonstverk kommer för all framtid att misslyckas. Tekniken utmanade naturen. Sedan renässansen har byggnadskonsten bara blivit ett medel att ställa naturen under detta utmanande sinnelag.

När man rider utmanar man inte hästen. Det kan vara direkt farligt. Väderkvarnen är en "häst-lik" maskin menar Heidegger. Den har ett icke-utmanande förhållande till naturen. Placerad mellan oss och tingen uppdragar den ändå det poetiska i både vindens kraft och mjölnarens behov av friktion mellan kvarnstenarna. Det är inget meningsfullt eller medvetet förhållande Heidegger vill beskriva. Teknikens väsens uttryck är fortfarande en efterbildning av naturen. Den vill föreställa naturen på ett sätt som kanske bara hästar förmår idag.

Den gotiska katedralen är ett utbrott av det utmanande. Ångmaskinen befinner sig i andra änden av detta skeende. Maskinen blir teknik helt och hållet: ett slutet system. Syftet med ångmaskinen är att utvinna kraft, transformera naturen. Tekniken förvandlas i modern tid till en maskin med vilken man minskar energiförlusten under omvandlingen. Industrialismen växer ur det ångmaskinmässiga tänkandet som syftar på förlustminimering. Snart föreställer vi oss att den mänskliga blicken suger kraft ur det teknologiska kretsloppet.

Ångmaskinen inleder ett rumsupphävande. Tekniken upphäver avstånd och tidsskillnader; ångmaskinen och ångfartyget tuffar oberört genom naturen. Tekniken penetrerar naturen och ställer den till förfogande. Kärnkraftverk, vattenkraftverk och kolkraftverk är orörligt slukande maskiner som utsätter naturen för osynliga våldtäkter: ju förfärligare verksamhet desto abstraktare yttre.

Vattenkraftverket är anlagt /gestellt/ i floden Rhen. Verket avtvingar floden /stellt ihn auf/ dess vattentryck, som sätter /stellt/ turbinerna i rotation, en rotation som sätter fart på de maskiner vilkas mekanism framställer den elektriska ström för vilken ställverken och det landomfattande ledningsnätet för strömmens vidarebefordran har beställts. (...) Rhen finns (...) som ett beställbart objekt att beskådas av ett resesällskap som fritidsindustrin beställt dit.⁹

abstraherande

Är världen avskalad och osynlig?

I det pre-västerländska samhället var vi alla hela. När Heidegger talar om de hjälpmedel som är till nytta, förenklar vår tillvaro, kallar han det *techné*. Detta hela är det hela livet som står utanför oss själva och hjälper oss i vardagen. Så länge vårt förhållande till detta utanför-människan är som bondens förhållande till oxen och plogen, har vi inget att frukta. Plogen och oxen är en naturlig förlängning av människan själv. Icke-verbala förhållanden, som den förste bonden hade till sina djur och enkla verktyg, har med start i antikens Grekland utvecklats till våra dagars ogenomträngliga teknologi.

I *Upplysningens dialektik* kritiserar Max Horkheimer och Theodore W. Adorno upplysningens ideal, eller snarare den förvanskning som det moderna tänkandet åstadkommit med begreppet "kunskap". Liksom Heidegger jämför Horkheimer/Adorno nuvarande ideologier med västerlandets ursprung: naturfolken jämfört med det industrialiserade samhäl-

let. Den outtalade kunskap och helhet som enligt både Heidegger och Horkheimer/Adorno fanns före västerlandet har i omgångar trängts undan.

Men även vi upplever gamla verktyg som avbilder av den praktiska handling den implicerar. Det är en nästan inneboende symbolisk kraft. Plogen är en outbytbar del av själva plöjandet liksom hästen är ett krav i föreställningen om en ritt. Är vårt symboliska seende en rest av ett äldre sätt att tänka?

Horkheimer/Adorno menar att upplysningens program var att avmystifiera världen, att avslöja tingen. Medlet var det mänskliga förnuftet. Allt eftersom medlet i den humanistiska tidsåldern kommit att överskugga syftet, så har upplysningen blivit en mytologi bredvid alla andra. Det tänkande som rationalisterna hoppats på är i dag den farligaste formen av trollkonster: tänkandet som institutionaliserar det instrumentella; tänkandet som alierar.

Västerlandets mytologiska upprepning av varat bottnar i äldre religioner/ideologier. Naturelreligioner var inordnade i en helhet. De hade aldrig tanken att avkräva naturen något naturen själv inte ville ge dem, utan försökte bara komma det okända tillräckligt nära. Shamanen, eller medicinmannen, vände sig till vinden, regnet, ormen eller den onde anden direkt. Hela byn samlades och utförde riter. De ville närma sig naturen och dess själar. Det enda de kunde göra var att avbilda naturkrafter. Speciella kultmasker, danser och utrop skulle blidka den makt man ville ha förbarmade av.

Horkheimer/Adorno beskriver *mana* som en meningsfull upplevelse av skillnaden mellan det primära, donet, och det oidentifierbara, dunkla. Mana är en slags helhet naturmänniskan skapar i relationen mellan det enkla och det övernaturliga. *Vad den primitiva människan här uppfattar som övernaturligt är inte en andlig substans i motsats till den materiella, utan naturföreteelsernas oöverskådliga mångfald i förhållande till den enskilda delen.*¹⁰

*.../när språket gör entré i historien är dess mästarare präster och trollkarlar.*¹¹ Även Horkheimer/

Adorno kombinerar sin upprepande syn på historien med ett slags överlappande utvecklingstanke. De har i och för sig ingen romantisk syn på naturfolken, som man finner hos Heidegger, men när språket kommer in i bilden inleds en övergångsperiod och en annan mytologi nalkas: religionen. Språket skapar sina egna hjälpmedel för att bekräfta sin egen giltighet. Den deduktiva logiken blir ett metaspråk för att konfirmera skriftspråkets sanningen.

Kristendomen var ursprungligen ett avbildande tänkande. Transsubstantiationen skulle i Horkheimer/Adornos idé vara en rest av den föreställande shamanismen: närheten. Men religionen förändras. Språket tvingar successivt fram en åtskillnad mellan förnuft och religion, vetande och tro. Kristendomen definieras av att leva bortom förnuftet. När gränserna förflyttas eller blir skarpare är det tron som tappar mark. Horkheimer/Adorno menar att det är en självklar utveckling i det västerländska skeendet. *Genom att tron ofrånksomligen förblir fjättrad vid vetandet som vän eller fiende befäster den klyftan i sin kamp att övervinna den: dess fanatism är kännetecknet på dess osanning, ett objektivt medgivande av att den som bara tror just därigenom inte längre tror.*¹²

I buddhismen fann Heidegger ett alternativ till kristendomen. Förmodligen upplevde också han att den västerländska religionens existerade i symbios med den modernism han kritiserade. Buddhismen lovar ingen helhetsförklaring. Den kunskap du kan nå står att finna där du befinner dig. Först när du levtt ditt eget liv, genomskådat dess lidande, kan du nå möjligheten till en annan nivå och dess kunnande. Kristendomens försök att med förnuftets redskap, språket, staka ut sina marker har upphävt religionen själv.

Övergången från det rent avbildande till språket sker i västerlandet parallellt med kristendomens uppgång och fall. I antiken och medeltiden växer sig det abstrakta språket starkt för att under renässansen börja dominera. Under modern tid förvandlas språkets avbildande

form till ett humanistiskt redskap. Humanismen introducerar språket som relationen till sanningen.

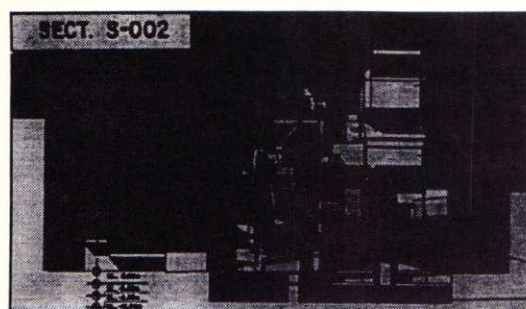
Mänskligheten upplever då en slags evolutionär överlappning. Med sin rationella inställning har den västerländske invånaren ersatt naturreligionen med den mer civiliserade kristendomen. En humanist ersätter kristendomen med sitt eget förnuft. Logiken, det matematiska, står över språket. Det hela är en utveckling av ett abstrakt tänkande som enligt både Horkheimer/Adorno och Heidegger föraktar den kombination av enkelt förstånd och oförstånd som verkligt liv bygger på. Upplysningen har genom begreppsvärlden och den deduktiva logiken samlat båda dessa sidor i det oss-utanför-liggande till *en enda giltig relation, den mellan meningsgivande subjekt och meningslöst föremål, mellan rationell betydelseattribuering och utbytbar betydelsebärare.*¹³

Utvecklingen har då, skulle kanske Heidegger mena, gått från den hela värld där tekniken var en odelbar helhet till att människan via den utmanande kontrollen av ändamålen och medlen står öga mot öga med tingen.

Ny materia på spåren

Med hjälp av den nya celsius-acceleratorn i Uppsala kan man vara en ny typ av materia på spåren. Ulf Schubert, civilingenjör vid Uppsala universitets institution för strålvetenskap, har i ett avhandlingsarbete om kollisioner mellan protoner studerat hur så kallade eta-mesoner bildas och funnit en tidigare inte bekräftad växelverkan.

Normalt har mesoner funktionen att hålla samman protoner och neutroner i atomkärnan. Protoner och neutroner växelverkar genom att bolla mesonerna mellan varandra. Nu har man kunnat visa att en särskild typ av mesoner, eta-mesoner, kan växelverka med protoner. Man skulle kunna tolka detta som att mesonen skulle kunna bilda bundna tillstånd med atomkärnor, vilket i sin tur skulle betyda att man upptäckt en ny typ av materia, så kallad eta-materia.¹⁴

Tänkandet

Så länge vi inte, tänkande, erfar det som är, kan vi inte heller tillhöra det som kommer att bli.¹⁵

stadlikhet

Staden var för Heidegger det utmanande uppdragandet materialiserat i det civiliserade Europa. Den fara staden utgör borde kanske driva honom dit för att där söka räddningen ur faran. Istället ville han vara omgiven av det landsbygdsliv i vilket världen världade men framtiden sakta slocknade.

I den poetiska världen är begrepp som centrum och periferi anakronistiska. Det är en systemlös tid. Fenomen strömmar i och ur varandra som intensiteter i tänkandet. Det rena uppdragandet handlar om rörelse och utbytbarhet. Genom att ta på sig en mask förvandlas man till det efterbildade.

Primitiva åskådningar ersätts av mer sofistikerade. Religionen sätter i Grekland en gudom över de andra. Detta överförs sedan på jordelivet: furste och undersåte. Krig och korståg förklarar förkunnelsen och krigsmaskinen. Skriftspråket och tekniken utvecklar ett maktmedel. Befästningen är byggd massa att kuva de beskyddade med. En allt osynligare värld behöver regler: verktyg för att strukturera tänkandet. Horkheimer/Adorno för tillbaka dessa tankar till en tid av markerövring och fast bosättning. Krigiska herrefolk kom vandrade och slog under sig massan av infödda.

Skriftspråket infiltrerade tänkandet och krigets teologi skapade en friktion mellan massan

och makten i medeltiden. Befästningarna växer upp när transporterna till och från marknadsplatserna institutionaliserade sig själva i mötet mellan tekniken och varans abstraherade värde. Friheten att få byta och sälja behövde sin egen påtvingade manifestation.

Den medeltida staden är meningsfull för att den uppdragar medeltidens tänkande. När den för-moderna tiden övergår i den moderna är staden övergångens relevanta form. Inte för möten, diskussion eller offentliga samtal, utan för att uppfylla medeltidens merkantila behov.

... it is clear from the Abbot Suger's account of the building of St Denis, and from recent historical studies of Gothic style, that the architects of the Gothic churches were motivated by a perceived relationship between the finished church and the Heavenly City of Christian speculation. (...) Each great church can be considered as a concatenation of smaller structures, of aedicules, fitted together as arches, chapels, windows and spires, and so can be seen as an assembled city, rather than as a single entity minutely subdivided.¹⁶

Liksom gotikens och renässansens katedraler var en sammansmältning av tekniskt kunnande och byggnadskonst var den tidens stad en självklar sammanvävning av krig och ekonomi: 'tro' och 'vetande'. I denna dynamiska period, innan upplysningen slår ner, bildade det tekniska (kriget) och det ekonomiska (byggnaden) en meningsfull helhet byggnadskonsten kunde gestalta. Ekonomin sjunker sedan in i teknikens väsen och blir ytterligare ett av dess instrument.

När Roger Scruton i *The Aesthetics of Architecture* beskriver förståelsen av den gotiska katedralen betonar han vikten av kunskap: att underbygga sin förståelse med intellektet. I slutet av varje upplevelse gör vi värderingar och faller omdömen ur kognitiva slutledningar. Den centrala kunskapen för att förstå den gotiska katedralen är katedralbyggarnas uppfattning att de byggde en stad, Guds stad. Scruton

höjer upp det gotiska till ett högre plan och beskriver hur dessa byggnadsverk flyr in i en kultur: in i en annan värld, en värld bortom värdeomdömen. En stad ifrågasattes inte. Den var helheten.

Det gotiska byggnadsverket är liksom dess omgivande stad något i tiden oavslutat. En ständigt pågående verksamhet. Katedralen är det oavslutade där det närvarande står i en meningsfull relation till det förflutna. Hantverkarna som knackar fram skulpturer på det norra tornet långt in på 1800-talet verkar i en anda som inplanterades flera hundra år tidigare av det onämnbare. Verksamheten är något i tiden oavslutat.

Skulpturen på det norra tornet har också en förbindelse till den stora gestalten. Kraften och innehållet i den stora gestalten parasiterar detaljen på. Den lilla och den stora skalan skriver in huset i sig självt. Möjligheten att beskriva sig själv på det här sättet försvinner när den stora lösningen får ett modulmässigt utseende i den lilla skalan. Detaljen kan idag inte bli mindre än 3.60.

De konstnärliga uttrycken är både enskildheter och delar av något större. De befinner sig i en helhet som är överallt; en dynamisk struktur där de enskilda elementen ömsesidigt betingar och hänvisar till varandra. Katedralen beskriver staden som något bortom döden, som helhetens rörelse, delarnas inbördes frihet och beroende och som helhetens enhet. Staden var evigheten, förskjutningen, maskeringen och flerfaldigandet. De små skalornas interaktiva liv (mängder av händelser) med helheten var något mer än de ingående delarna. Staden var det oförklarade.

Vår föreställning om staden bottnar i denna medeltida stad. Men med upplysningens program och industrialismens fabriker flyr tekniken och dess krigsbaserade ekonomi in i andra tankemönster. Den fysiska miljön som formas med det humanistiska förnuftet hamnar ohjälpligt på efterkälken från första början.

Tågstationer är teknikens väsens penetration av den medeltida staden. Järnvägsspåren

som obehindrat lägger sig över staden antyder den nya tidens geometri och stadsbyggande. Mötet mellan ny teknik och den gamla staden gav Stockholm en sista injektion av meningsfullt modernt liv. Stationen var en kondensering av den teknik och stadsmässighet som fanns kvar i staden.

När Edelsvärd gestaltade stationen som en offentlig institution uppdagade han, på ett heideggerianskt vis, järnvägen. Den avbild han gjorde av tågmässigheten blev en nationell föreställning om den nya tekniken. Det är genom Edelsvärds byggnader järnvägsstationen blir ett svenskt begrepp.

Men det korta lysandet över tingen doldes strax i ett allmänt teknologiskt dunkel. Omgående visade det sig att Centralstationen var underdimensionerad. Tekniken utvecklas fortare än det rådande tankemönstret kan föreställa sig. Det poetiska uppdragandet byttes till ett mer automatiskt uppfyllande. Folke Zetterwall ritade ombyggnaden av Centralstationen på 20- och 30-talen i en slags försörjningsanda. Det gällde att uppfylla ett behov med ett tekniskt system. Två punkter, stad och land, behövde knytas samman på ett bättre sätt och stationen tvingades anpassa sig till detta. Centralstationen upplevdes inte som en helhet i sig, som den faktiskt kan göra idag, utan var en mental förbindelse (en bild), till andra platser, osedda och mer exotiska.

De resande fick under ombyggnaden ta sig fram så gott de kunde på plankor över den ännu inte färdiga golvytan bort till spärrarna och tågen. De rusade med sina väskor och paket som om de sprungit över en spångad myr. Stadsbuden kånkade på koffertar, som var försedda med lysande märken med de stora hotellen ute i världen, från Rom och Neapel. Jag visste inte då att de fina märkena som de klistrat på väskorna kunde köpas i en resebyrå på Östermalm.

Utländska språk klingade. Kvinnorna tycktes mig överjordiskt vackra då jag ur mitt grodperspektiv såg dem skymta förbi.

De försvann fort ur åsyn för oss. Tågen frustade utanför. Vi hörde när de signalerade avgång.¹⁷

Jag föreställer mig att Centralstationen är en snabbversion av stadens utveckling från förtätning via den begränsade helheten till meningslöshet. Stationen är då en byggnad som är staden. Kanske är den det mer autentiskt och mer vibrerande än staden själv. För att hinna med tekniken måste Centralen då snabbspolas över det poetiska uppdragandets väsen, det mekaniska uppfyllandets väsen och upprätthållandets beställda väsen.

Tågstationen är en kondensering av den stad den omges av. Stadens järnvägsstation har alltid legat som en monolit i stadens kärna, men har mer och mer börjat överta det nätverk som kopplar ihop stadens alla delar på ett alltmer oöverskådligt sätt. Centralstationen i Stockholm och många andra städer, är ursprungliga katedraler som genom åren perforerats av olika tillägg, skiktats både vertikalt och horisontalt av olika tekniker, tidsbegrepp och föreställningar och blivit muterad i både de yttre och inre skalerna. När staden har delats in i ett privilegierat gående och ett underjordiskt kopplingschema (och ett flygande beslutsfattande) är centralstationerna mötespunkten för denna mängd av rörelser och hastigheter (liksom är Sergels Torg, Centralstationens förlängda arm).

Det är det tekniska överlagrandet som tvingar fram ombyggnader och förändringar. Centralstationen *är* stadens miniatyrbild för att den är de senaste infrastrukturella omvandlingarna. Dessa tillägg har de senaste 40 åren förändrat stadens innehåll och innebörd till att staden faktiskt är kommunikation, en möjlighet att få upp farten.

Dagens abstrakta helhet kommer ur vår oförmåga att behärska tekniken. Tekniken kan vi omöjligt definiera eller kontrollera. När vi idag bygger kommunikativa länkar i geografin är det för att serva den infrastruktur som redan finns. Dennispaketet och de kollektiva miljarterna skall upprätthålla transportsystemet i

sig, eftersom transportsystemet i sig har blandats upp med andra tekniska och ekonomiska system. Tillsammans har de skapat ett giltigt ändamål i sig själva.

När jag rör mig i Centralstationen, slingrar mig förbi bagageskåp, snabbmatsdiskar, pressbyråer, postluckor, bankfilialer, känns det som att vara i stadens koncentrat. Allt det som jag fått mig till livs av urbana teorier verkar få sitt slutgiltiga, stockholmska uttryck i Centralstationens underjord. Små trånga, vindlande gränder fulla med liv slutar oförmedlat på det stora Torget – Centralhallen. Men allt är omindat av ytterligare dimensioner. Centralstationen, som det sista uttrycket för stadens kvaliteter, har en komplexitet som tvingat fram en abstraktion av det exteriöra och interiöra. Den samtida staden liknar vår föreställning om den. Den är inte en medveten avbildning av föreställningen utan fortfarande en stad fast på ett nytt ännu okänt sätt. Den är en stadlikhet.

If the center no longer exists, it follows that there is no longer a periphery either. (...) Now all is city, a new pervasiveness that includes landscape, park, industry, rust belts, parking lot, housing tract, single-family house, desert, airport, beach, river, ski slope, even downtown. (---) We now inhabit "what used to be the city".¹⁸

maskinlikhet

Centralstationen liknar föreställningen om den innehållsrika och meningsfulla staden. Den är en spole som fram till sekelskiftet integrerade det inlindande i sitt väsen. Teknologins elektronik separerar magneten från koppartråden och kraften övergår från en föreställd helhet till fiberoptik. Det som transporteras i kablarna är bilden av allt och ingenting.

Vi lever fortfarande i föreställning om det sanna utseendet där ett relevant uttryck existerar. För Heidegger är det specificerade värdet av något ett avsteg från det poetiska uppdraget. Formen och ändamålet är de två be-

härskade kausaliteterna som uttrycks i rörelsernas och kulturernas legitima avtryck. Tekniken som vi känner den har ett specifikt utseende. Men när de fyra kausaliteterna i den hela upplevelsen splittras upp är rörelsen och platsen de formgivande kategorierna.

Den kulturella begränsningen har vi allt svårare att se och förstå. I den deterritorialiserade världen är vetenskapens syfte att upptäcka universalier, likheter, i allt. Vår tro att tanken kan upphäva det geografiska är en illusion. Vår hjärna är inte överlägsen det ting som får mening av sin kontext. Även hjärnan är knuten till en kontext. Platsbundenhet måste vara platsbunden. Olika former av liv och deras uttryck är en oändlighet som endast kan levas inifrån eller tolkas utifrån. Erfarenheter av att tänka i dessa skillnader saknas.

Människor har haft föreställningar om olika geografiskt bestämda former; föreställningar för att nå kunskap. Vi kunde uppleva motsatser som inte var reducerade till enkla orsaksamband. Men med den hastighet västerlandets tänkande har hinner inte längre några lokala färger fastna på dess flimrande yta. Det vi ser saknar betydelse.

Hastighetens upphävande av geografin inleddes med ångfartygen. De knöt samman kontinenterna via haven och det totala kulturkaos vi har idag inleddes. Järnvägsnäten fulländade teknikens förgrening och penetrerade även inlandet. Den formmässiga bundenheten till platsen är det första transportrevolutionen abstraherar bort. Tågen hoppar över platsens själ. Föreställningen om tåg var spritt över hela världen innan behoven kom. Järnvägen övertog sjöfartens teknik och dess generaliserade utseende. Enbart lokal begränsning eller ren långsamhet kunde tvinga fram en specifikt rumsknuten utformning.

Kvar fanns bara rörelsens platstagande. Det som väderkvarnen symboliserade. Tågets aerodynamiska framfart, hjulens rörelse, motorns pumpande formade dess ytskikt. Men hur ser tekniken ut idag? Tågen har blivit mer elekt-

roniska och elektrifierade. Det mekaniska har tappat relevans. Men tågen har väl fortfarande hjul, trots att man inte ser dem?

Den hastighet med vilken tekniken börjar dominera världen har förändrat människans sätt att forma. Den lokala tolkningen av det universella har övergått till en global blick på det specifika. Den kinestetiska rörelsen har förvandlats till en elektronisk stillhet. Hur ser elektronisk stillhet ut?

Det elektroniska har alla utseenden i sig. Snart kan den också anta alla tänkta tredimensionella former. Denna möjlighet till allt har lagt sig som en teknisk yta mellan oss och våra verktyg. Hjälpmedlen har skapat sin egen säljande bild. De har frigjort sig. Detta är inte möjligt, men tanken att det är möjligt gör det omöjliga till verklighet. Upplysningen har kvadrerat sig själv och transformerat våra språkliga och tekniska redskap till våra gudar.

Detta förytligande borde vara ett problem för Heidegger. När teknikens väsen förstår sig och avbildar sig själv som mänsklig närmar vi oss en okänd avgrund. Reklam och massmedier bär det poetiska uppdragandet likt vandrande reklampelare. Den allra största faran måste vara den som döljer själva faran. Modernismens skick anser Heidegger vara att vi gradvis accepterar teknikens sätt att vara som vårt eget. Vi nyttjar inte naturen som en kunskapskälla, utan *utnyttjar* den som en outslitlig resurs.

Vad händer när det nuvarande varats väsen, dvs. teknikens väsen, gömmer sig bakom fiffiga symboler och säljande bilder? Är informationssamhällets bildmässighet farlig? Vad händer när det avbildade och bilden helt tappar kontakt med varandra och endast utgår från ett abstrakt elektroniskt tänkande?

Maskinerna har abstraherat sig till att bara likna den föreställning vi har om dem. Men med de resurser teknikens utmanande väsen ställt till sitt förfogande får den ett mycket naturtroget utseende. Är det bilder av friheten och demokratin vi ser?

miniatyrisering

Den tekniska utvecklingen går så fort att vi inte hinner koppla utseende till verksamhet. Bilden blir av farten ett passerande flimmer. Teknikens väsen har blivit så partikulärt att människans förmåga att uppleva och tolka helt slagits ut.

Paul Virilio bearbetar i sina arbeten Heideggers teknikbegrepp. Tekniken är enligt Virilio maktens och hastighetens totala symbios. Att inneha makt är detsamma som att ha kontroll över hastigheten¹⁹. Liksom Heidegger tror Virilio att tekniken utvecklar sig likt en ahuman spiral som från att vara individbaserad i det antika samhället övergår till mer tekniska organisationsformer. Makten går från de fria männen i Grekland till den instrumentella systemvärlden.

Historien utvecklas inte kronologiskt utan dromologiskt skriver Virilio²⁰. Varje samhälle är grundat på hastighetsförhållanden som accelererar förbi varandra längs en galaktisk motorväg.

Det för-västerländska hade ingen medveten koppling till sin omgivning. De levde i njet-närheten som en slags tidlöshet. Varken före eller efter existerade. När kristendomen tar över och renodlar Olympens hierarkiska gudaskara introducerar de döden som gränsen för livet. Livet och döden står i en helig förbindelse med det eviga. Uppspaltningen förändrar gradvis förhållandet *allt-är-ett* till *nu-och-då* i tiden och rummet. Relationerna skjuter fortfarande in och ut ur varandra, men Heideggers *poiesis* ersätts allt mer av det utmanande tänkandet.

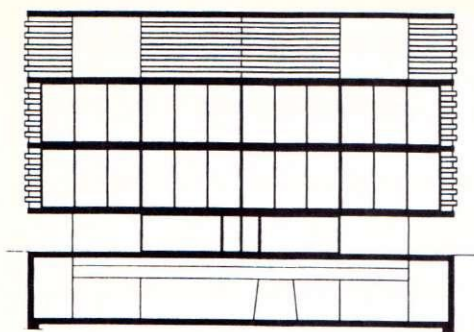
När maskinerna utvidgar det geografiska rummet organiserar den nyskapade maktfunktionen dem underkuvade i tekniken. Kontrollen av hastigheten byggs enligt Virilio upp av ett logistiskt system. Ett system sprunget ur kriget. Logistik är försörjning av trupper under förflyttning. Teknikens strategi blir territoriell och tidsbunden. Krigföring är ytterligare en tendens i historien som tekniken suger upp i sitt väsen.

Långt in i medeltiden var territoriella krigiska erövringar maktens främsta medel. Men teknikens abstraherade organisationsform förskjuter (maskerar) maktens attribut. Politiska strukturer tar efter krigets bemästrande av geografin och applicerar det på det ekonomiska systemet. Själva förberedandet, logistiken, ersätter rummet där handlingar utförs. I en marknadsekonomi är strukturerna militära. Det handlar om att förutse alla tänkbara utfall så att själva reaktionen blir automatisk. Platsen automatiseras och tiden blir en ständigt upprepad nedräkning. Vem behärskar tiden?

Religionen är först att dela upp livet i beståndsdelar och cykler. Människan blir en uppdelbar helhet som inte längre bara lever utan blir en beståndsmässig maskin som behöver regler och strukturer. Denna medvetanderevolution genom hastigheten förändrar tänkandet. Den sociala livssfär Heidegger värnar om trängs undan av det instrumentella tänkandet.

Virilio delar upp sin dromologi i fyra faser. Faserna styrs av det logistiska kravet att upprätthålla och kontrollera hastigheten. I de äldre kulturerna var *kvinnan* den sammanhållande och förberedande kraften. Den accelererande hastigheten börjar sedan hota hemmet. *Människan som maskin*, soldaten, blir den minsta nämnaren i en meningsbärande helhet, armén, som tar till sig den religiösa tidsuppfattningen i skyddandet. Militärens tidsindelning tas över i industrialismen och skapar arbetsindelningen.

Soldaten överträffas av kulans hastighet och arbetaren blir onödig bredvid industriroboten. Inte till formen eller innehållet, utan av kulans inneboende möjlighet till fart. När denna möjlighet att eliminera livsformer förvandlats till ett krav blir samhället *fartens imperium* med de *tekniska maskinerna* som meningsbärande proteser²¹. Virilio ser hur en fjärde organisationsform etablerar sig när varat och tiden inte längre är mänsklig utan teknisk. Varats väsen är det tekniska beståndet. Tekniken använder människan för att utmana naturen.

Idag fungerar denna apparat utan människor. Teknikens väsen beställer det mänskliga som ett beställbart bestånd. Människan har blivit en utbytbar och reparabel enhet i samhällsmaskineriet. De mänskliga maskinerna har förlorat mot de tekniska och tiden har miniatyriserats till en abstraktionsnivå där den endast är möjlig att använda i maskinella termer. Vår gällande organisationsform bygger på en teknisk systemvärld som beställer människan som instrument, som en tredje klassens porslinsprotos.

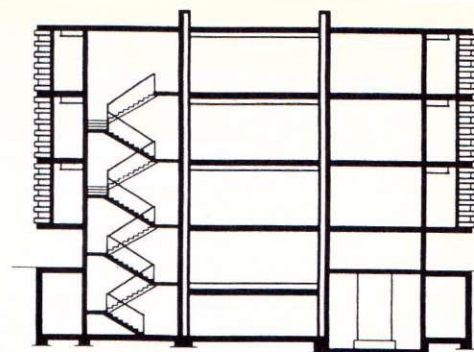
Frambringandets uppbrott

Även *fýsis*, det utur sig självt uppgående, är ett frambringande, är *poiesis*. Fysis är rentav *poiesis* i allra högsta bemärkelse. Ty det som i kraft av sin egen natur /*fýsis*/ är närvarande har frambringandets uppbrott, t ex blommandans uppsprickande när den slår ut, inne i sig själv (*en heautó*).²²

meningslöshet

Centralstationen är en helhet som drar sig undan ifrågasättandet. Dess enskildheter kan diskuteras i det oändliga. Nya tillägg, tendenser, är till för att ifrågasättas. Jag tror att den inbyggda komplexitet i dagens Centralstation (som kan försvinna över dagen) beskriver en plötslighet och ett lysande över det stadslika som påminner om Heideggers poetiska uppbyggande.

Men detta lysande kommer av den nya organisationsmassa som skjuter sig in över järnvägens och stadens innehåll. I Centralstationen ryms den struktur som kommer att acce-

lerera förbi tågen. Centralhallen blommar idag för dess tid är utmätt av busstrafiken till Arlanda. Den instrumentella världens allt högre hastighet ger Centralhallen en ambivalens och komplexitet som bara katastrofen kan ge en byggnad.

Tiden var redan tidigare ett så pass komplicerat och abstrakt redskap att Statens Järnvägar tvingades ta upp glappet till människorna i stora ban- och rangergårdar. Nu har tekniken själv utvecklat system som tar över den logistiska verksamheten och frigör stora centrala spårområden runt om i Sverige. De banarbetare som slet för att upprätthålla teknikens smidiga och funktionella yttre har ersatts av teknikens egna system. Ingen människa vet när alla tågen på Stockholms Central ankommer och avgår. Tekniken gör sig sin egen mobila avbild.

Förmodligen vet ingen heller var stationen börjar och slutar i stadslandskapet. Den tekniska infrastrukturen som sedan länge funnits i stadens underjord har upphävt det territoriella och har idag sin utsträckning i en helt ny dimension. Tekniken transformerar sig själv och lämnar staden kvar som en meningslös koncentration av knapptryckare. Centralstationen kommer att överges och teknikens nuvarande väsen fly vidare.

Idag är Centralhallen en hållplats, sällan ett mål. Den ingår i en spelplan som alltmer saknar riktning och vilja. Fjärrtågen, tunnelbanan, bussarna och taxibilarna har förskjutit Citys betydelse från att ha varit ett mål, ett centrum, till att vara en omkopplingsstation; en transformator som förvandlar, förbereder det

strax uppkommande. Länken saknar en vilja och en lågpunkt vartåt det hela lutar. Det är ett *skötande* och *tryggande*.

Samtidigt som Centralstationen håller upp den nedstörtande staden förbereder den sin egen kollaps. För vad händer när alla känner att flanörens tid är förbi? Eller snarare, vad händer när även medelklassen inser att förstelingen flyttat sina gränser och börjat omfatta, inte bara Gamla stan, utan även 1800-talsstaden och dess institutioner?

Vad händer med den traditionella staden när snabbtågen börjar trafikera Arlandabanan och ansluta dessa raska tåg till flyget? Staden har sedan medeltiden upprätthållit rollen som den självklara och mest betydelsefulla mötespunkten. Vi vet hur en bil- och tåg-stad ser ut (och människa-häst-stad, en häst-vagn-stad, vagn-båt-stad, båt-järnväg, järnväg-bil, bilsnabbtåg...), men vad händer när det mest relevanta mötet sker utanför stads kärnan? Vad händer när två rörelser möter varandra i en punkt utanför staden? Blir det en ny stad?

I en övergång mellan två organisationsformer uppstår en ny tanke, en blixtrande idé. Jag upplever att Centralhallens snara död visar våra västerlandets idéer om solidaritet och demokrati. Centralstationen, centralhallen i synnerhet, har ett innehåll och uttryck som verkar lockande på mig. Det är en av få platser där jag accepterar och förväntar mig att möta och konfronteras med alla slags människor vid alla tidpunkter på dygnet. Denna förutsättning, detta sinne, med vilket jag intar centralstationen uttrycker något ljuvt demokratiskt i min föreställning om mig själv.

Men i och med det som hänt i historien, den allt högre hastigheten och vår förändrade syn på allt och alla, måste vi ställa nya frågor. Var möts de mest relevanta hastigheterna idag?

orörlighet

Det finns ett vibrerande skikt mellan människorna och deras organisationsformer. Ytan är en myllrande rörelse tekniken projicerar på sig

själv. De orörliga maskinerna vill ha en meningsfull och kinestetisk plats i varats nuvarande väsen.

Filippo Brunelleschi och Christopher Wren utgör fortfarande vår idealbild av människan: den varelse på jorden som bäst behärskar det tekniska i alla dess former. Vi fascineras av människor som behärskar den mest utvecklade teknologin. Men under 1900-talet har vi upplevt en förskjutning av denna frontlinje. När tekniken tar på sig kultmasken ekonomi utanpå sin hastighetsdräkt får den nationalekonomiska kåren vetenskapsmannens status. Nationalekonomen materialiserar en koppling mellan tekniken och media där alla gamla avlagringar av fysisk miljö, krigföring, mekanik, byråkrati, kapitalism och elektronik gör gemensam sak och bildar dagens (gårdagens?) organisationsform för ... *genom att den borgerliga ekonomin (...) via marknaden har mångdubblat sin kapacitet, har den också mångfaldigt sina ting och potenser till den grad att det idag varken erfordras kungar eller borgare till att förvalta dem: det duger inte med mindre än alla.*²³

Vårt tänkande är dock fortfarande mer *häst*-likt än *dator*-likt. Det abstrakt numeriska har ännu inte undanträngt vår efterbildande förståelse. Vår upplevda närhet till hästen är en föreställning om hästens väsen trots att hästens uppkomst och beståndsdelar ligger utanför vårt förstånd. Minsta lödning i en dator är däremot framställd och uttänkt av en människa men upplevs ändå som ett avlägset verktyg. Varför upplever vi det av människohand skapade som främmande?

Dataexperten känner sin dator bättre än sig själv. De har bemäktigat sig hela teknologin. Kretskortens territorium är deras hem. Heidegger visar att detta är en vanföreställning. Vi kan inte bli teknikens herrar. Det är dator-tekniken som patenterat människan. Det är datorn som bemäktigat sig tänkandet. Programmeraren och partikelfysikern befinner sig närmast det absoluta tänkandet i teknikens termer. Deras värld är på väg att upplösas i

osynliga partikulariteter. De är snart uppslukade av sin egen organisation: den ständigt omgrupperande, celldelande och förställande tekniken.

Bilen är ett tekniskt instrument som blivit omöjligt att känna igen och placera. Dess yta har blivit en slumpgenererad gestaltning. När rörelsens och platsens betydelse minimerats har det oreflekterade blivit en tillfällig höljelik yta. Fabrikerna har ingen platsanknytning. Själva grundidén hos ett stort bilföretag är att vara multinationellt, att vara hemma på alla marknader. Idag finns rörelserna kvar men teknologin har överlagrat vårt liv med nyare (och säljbarare) egenskaper. Man säljer inte längre en bil genom att hjulen rullar eller unik svensk design. Idag handlar det om det orörliga data-systemet (och dess förmåga att leda en blind bilförare från garaget till parkeringsfickan i staden); de osynliga ABS-bromsar (utan vilka antydan till en krock är lika med rullstol); de fem inbyggda krockkuddarna; stålbalkarna i sidan, framför, bakom, under och över. Tryggandet och säkrandet säljer och det ytliga antar ett alltmer globalt ointressant utseende. Bilen är en del av ett logistiskt system som bygger på att slå till först: förekomma alla händelser.

Omvandlingen från ren hastighetsteknik till kunskapen om dess kontrollerande får oss att undrande betrakta den nya tekniken. Vi sitter framför våra bildskärmar och får torr hy. Våra barn leker under kraftledningarna och får leukemi. Mängden av orörlig maskin, maskinen utan ansikte, avgör hur långt bort utseendet kommit från det världsliga, från rörelsen och platsen. All ny teknik möts med ett illamående och accepteras med en beställning. Inför våra ögon transformeras våra vardagsting, våra liv, till oigenkännligheter.

Om Virilios resonemang gäller fullt ut följer av det geografiska rummets expansion och högre krav på immanent rörlighet att centrum blir rörligt och mångfaldigt (stad blir inte-stad) och att det logistiska imperativet ökar (tekniken blir inte-teknik).

elimineringen

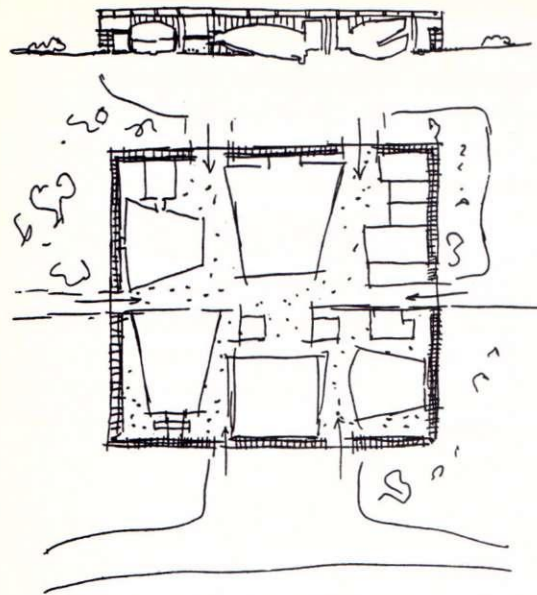
Liksom K. i Kafkas romaner irrar den tänkande människan omkring i ett byråkratiskt universum där allt hon möter är deformerade bilder av henne själv. K. gör det som är människans enda möjlighet; han börjar leta efter utgången.

Gilles Deleuze och Felix Guattari ser Franz Kafkas författarskap som ett försök att frigöra sin spontanitet och sina begär genom en väldig *skriftmaskin*. Det är en *oavbruten skrivandeprocess som hela tiden är på väg, hela tiden banar sig väg; med dess förgreningar, sammankopplingar och flyktlinjer – som en planta som spirar från ett slott, oförutsebart, i alla riktningar, eller som ett jättelikt system av jordkolor med många utgångar, som hos mullvaden och grävlingen*.²⁴

Som kritiker av modernismen och dess konsensusökande betraktar Deleuze det dialektiska tänkandet i motsatser och vetenskapens sökande efter likheter och universalier som ett tvångsmässigt sanningssökande. Detta binder människan vid en känslan av att inte räcka till då hon ständigt misslyckas med sina uppsåt.

Deleuze påminner om Heidegger i hur han uppmanar och lockar till ett liv under andra former. Han vill dock undvika Heideggers romantiska drag. Han intar istället en mer futurism-fatalistisk hållning genom en omläsning av teknikens och tänkandets betydelser i västerlandet.

Livets outsinlighet behöver en ny begreppsapparat. Försök till förening och enighet har så många ord och teorier att själva det skillnadsmässiga kräver ett språk. För Deleuze och Guattari är skrivandet, som Kafka använder det, en flyktväg mot ett rent intensitetsuniversum fyllt av energier, strömmar och spänningar. De rekonstruerar livets olika *uttryck* där det *inte finns någon väg. Ingen kartlagd rutt, ingen bestämd resplan, ingen huvudingång att tränga in i. De förutsätter att ett författarskap och ett begär inte är underkastade en fast struktur, inte styrs av ett överordnat uttryck; inte är modellerat efter en på förhand fastlagd form*.²⁵

De mänskliga försöken att söka kunskap betraktar Deleuze själv som en manifestation av uttryck. Ingenting i det mänskliga förnuftet är rationellt. Det är bara uttrycksfullt. Uttrycken uttrycker sig när substansen (varat) kommer till uttryck i existenssätten (de olika sätten av engagemang). Det påminner om Heideggers ord där kontakten mellan människa och ting sker i uppdagandet: det förborgades frambringande in i det oförborgade. Deleuze strukturerar upp dessa uttrycksframbringanden i flera nivåer.

Uttrycken skall förstås på så sätt att substansen (varat) kommer till uttryck/uttrycker sig i attributen (vetande/vetenskapen), medan attributen (vetenskaperna) kommer till uttryck i existenssätten (de olika slagen av engagemang) och idéerna slutligen är uttrycksfulla i sig.²⁶ Den relation Heidegger ställer tingen och människan i och kallar teknikens väsen uppfattar Deleuze som uttrycksfullheter. Livet består av olika expressivitetsstrukturer och är ingen rationell helhet där förnuftet har en omedelbar relation till subjektet.

I kampen mot människans förstelning i och acceptans av en absurd värld är det filosofens roll att verka för en *radikal desillusionering*.

Historien är ett skeende som upprepar sig om och om igen. Att leva är att ha modet att se

denna upprepning av dumhet och ändå leva vidare. Upprepningarna uppträder i maskerade och komplexa former. De avtecknar sig inte förrän i efterhand. Denna komplexitet och omöjlighet tvingar människan till ett tänkande utan föreställningar. Helhetsbilden av världen förskjuts i tiden och tanken kommer alltid för sent. Tänkandet måste bli ett rent skillnadsbestämmande, skillnadsproducerande och upprepande-tänkande. Men ändå är det först i historiens svall vi kan *iscensätta* världen och skapa meningsfulla begrepp bestående av fria eller decentrerade skillnader och komplicerade eller maskerade upprepningar.

Deleuze vill genom språket komma ur den sanningssökande fällan och nå till det driftsmässiga – det lustbetonade. Bland drifterna blir individer och personer ointressanta. Inträder istället livets alla singulariteter som inte styrs av någon utmanande personlighet eller bestämmande struktur utan utgör förutsättningen för ett o-styrigt och tygellöst tänkande.

... och blixterna

Det är det teknologiska självet, det tidsinställda tänkandets form våra liv styr under, som givit det tekniska dess egna naturlagar. Teknikens utmanande organisation har en autonom evolutionär utveckling bortom, eller snarare inkorporerande, det mänskliga. Människans biologiska grunder har inordnats i varats väsensindelning. Den mänskliga naturen är endast en del av en stor instrumentell systemvärld som sänkt ett kyligt och ogenomskinligt mörker över våra kommunikativa livsformer.

Hur ska man leva i en sådan värld?

Förutom den mänskliga närheten till det poetiska uppdagandet finns det enligt Heidegger en kraft som gör att det blir som det blir: *beviljandet*. På denna kraft måste människan bli *med-ridande*. Allt viljande och agerande, fåktande i luften, måste ställa sig under beviljandet.

Om man försöker kondensera Heideggers tankar om tänkandet blir att tänka detsamma

som att fråga efter det rätta sättet att leva. *Så länge vi inte, tänkande, erfar det som är, kan vi inte heller tillhöra det som kommer att bli*²⁷. Deleuze reducerar ytterligare. Tänkandet är för honom endast själva frågandet, frågandet efter utgångar ur en absurd värld. När han läser Kafka uppfattar han Kafka som en iscensättare av västerlandets obegripliga teater. Det enda K. kan göra i en värld han inte förstår, i byggnader som rymmer en byråkrati bortom allt mänskligt förstånd, är att söka efter utgångarna – i oändlighet.

För Deleuze är själva sökandet, letandet, den enda möjligheten. Uttrycket av denna möjlighet bygger på med vilken kraft man bejakar den. Det högsta tillståndet är inte ett fatalistiskt upprätthållande, utan en ologisk livslust, att fortsätta röra sig: *affirmation*. Affirmitet är ett begrepp besläktat med Heideggers beviljande.

I kraft av en knapphet i uttrycket (...) rycker Kafka nästan omärkligt loss språket från meningen, från den givna riktningen, från de allmänt accepterade och fastlagda föreställningarna – och därmed från makten!

... våra båda nomadfilosofer [Gilles Deleuze och Felix Guattari] är (...) långt borta, djupt inne i andra domäner, ty det finns tusentals plataer varifrån man kan få ögonen på sin tid, uppdaga dess galenskap, undergräva dess dogmer – och skynda vidare för att inte bli infångad och satt i reservat.²⁸

... Ställ benämner jag alltså här det som församlas inom det ställande som ställer människan, det vill säga pockande uppfordrar [utmanar] henne, att uppdaga det verkliga genom att beställa det som bestånd. Ställ kallas här den form av uppdagande som råder i den moderna teknikens väsen, och som ingalunda är något tekniskt.²⁹

Men i denna absurda, teknokratiska och dessutom döende värld omvandlas återigen betydelsen av det synliga. Vilken yta blir konsekvensen av alla skillnader och organisations-

former? Vilka problem uppträder när mänskligheten vill uttrycka sig själv i ytan?

Heidegger menar att vi lever i Ställets tekniska väsen och Virilio pekar på att tekniken genom det militära har skapat osynliga organisationsformer vi inte själva kontrollerar. Det humanistiska perspektivet har ingått allians med detta väsen och förvandlats till en exploaterande och beställande amöba.

Teknikens väsen har blivit en niddbild av Heideggers rena värld. Uppdagandet har genom Ställets utmanande gjort en nedåtgående cirkelrörelse. Från det *poetiskt oreflekterade* tänkandet har vi hamnat i det *tekniskt oreflekterade* tänkandet. Den orörliga, den oändligt snabba, elektroniken är på väg att sublimeras bort själva betraktandet som en meningsfull handling. När allt det i världen oförborgade har beställts fram av en massmediefabrik underställt en given tekno-ekonomisk struktur är allt bara bilder av det meningsfulla: *-likheter*.

Problemet med en humanismens yta är att alla goda föresatser om det mänskliga livet sållas genom det språk vi använder och den värld vi lever i och ställer in människor i denna konstruktion. Att tro sig finna det rätta uttrycket är att ingå i tekniken och logiskt deduktivt framställa människan. Enligt Ställets väsen beställer vi fram det mänskliga som ett beställbart bestånd. Vi ser människor som material. Inte nog med att vi betraktas av oss själva som alierade, vi har dessutom förtingligt oss själva. Att använda ytan för att sann-enligt avbilda oss själva har på ett kusligt sätt fört oss i en spiral tillbaka till naturfolkens mytologiska kultmasker. Vår fysiska miljö vill vara rationella, om än abstraherade, uttryck för mänskligt liv: avbildat och meningsfullt liv.

Heidegger skulle mena att vi letar efter meningen med vårt liv, nuets vara väsen, inom felsfär. Humanismen förflyttade sanningen till något inommänskligt. Modernismen fortsatte att på detta sätt exploatera mänskligheten i dess eget namn. Att utsätta oss själva för vår egna vivisektion har visat sig lönlöst och smärt-

samt. Det är teknikens väsen vi bör demontera. Människans väsen är underordnat teknikens väsen. Teknikens väsen är alltid varats väsenssanning. Heidegger uppmanar oss att inse att sanningen inte finns inom oss, utan i vårt sätt att leva. Om vi skall åstadkomma något med livet måste vi tänka det liv vi lever. Först när tänkandet och livet sammanfaller blixtrar det lysande.

Men Stället döljs av det dunkla. Vi befinner oss i en värld vi inte ser. Med vilka uttryck kan vi ta oss till en icke meningslös värld?

Avskalning, komplexitet och tröghet är tre *yz*-liga vägar ur det uppmanande, ställande, uppdragandet, till det lysande, blixtrande, poetiska. De förhåller sig till den tekniska verklighetens dubbelhet: att inte vara vad den synes vara. Alla verksamheter ska vara affirmativa processer som varken är distanserande eller förklarande. Det kräver ett ostyrgt språk som inte bottnar i det humanistiska arvet:

(i) att skala av tekniken dess yta, (ii) att visa upp den i dess varande komplexitet och (iii) att gestalta trögheten mellan teknikens väsen och dess avbild.

Noter

1. "Ekonyheterna" 07.00 1995-01-19.
2. Roland Gyllander i *DN* 1995-01-19.
3. *Candide eller Optimisten*, Voltaire, Almqvist & Wiksell, Uppsala 1966 (1759), s. 20.
4. *Teknikens väsen*, Martin Heidegger, Raben & Sjögren 1974, s. 22.
5. *An Outline of European Architecture*, Nikolaus Pevsner, 1981 (1943), s. 19.
6. "Husbyggnader vid statens järnvägar", Adolf Wilhelm Edelsvärd, i *Tidskrift för Byggnadskonst och Ingeniörsvetenskap*, 1860, s. 43-45.
7. *Arkitekturens formspråk*, Erik Lundberg, 1960.
8. *Bana och byggnad, Statens Järnvägar 1856-1906*, del III: *Historisk-teknisk-ekonomisk beskrifning i anledning af Statens Järnvägars femtioåriga tillvaro utgifven af Järnvägsstyrelsen*, Stockholm 1906.
9. *Teknikens väsen*, Martin Heidegger, Raben & Sjögren 1974, s. 25f.
10. *Upplysningens dialektik*, Max Horkheimer och Theodor W. Adorno, Röda Bokförlaget, Göteborg 1981 (1944), s. 29.
11. *Ibid.* s. 35.
12. *Ibid.* s. 34-35.
13. *Ibid.* s. 25.
14. *Dagens Nyheter* 1995-02-15.
15. *Teknikens väsen*, Martin Heidegger, Raben & Sjögren 1974, s. 58.
16. *The Aesthetics of Architecture*, Roger Scruton, Princeton University Press, New Jersey 1979.
17. *Asfalt*, Ivar Lo-Johansson.

The machine may be considered as *in* the world yet displaced in turn its almost daily modification. This continuous, almost self-perpetuating regeneration speaks of the *now* of the machine, describing technology's development as inevitable as time itself. However the *intentionality* of the machine is often miscredited by two major forces: (1) a subversion through proliferation, and (2) invalid intentions.

(...) New dynamic states of architecture may originate, states that reflect the interaction of a given system and its surroundings. Within this highly potent mixture of discovery and interchange, we are unwittingly, being subjected to a world liable to control and manipulation. (...) The violence lurking in all possible forms of communicable knowledge is threatening our understanding of rational enterprises. Therefore, the will to dominate suggests a world of disenchantment in the face of progressive architecture. ARCHITECTURE demands, the UNCONCEALMENT of this dilemma.³⁰

18. "Atlanta – Koolhaas Critiques Bigness", Rem Koolhaas i *Progressive Architecture*, November 1994.
19. *Tekniken är en svart kontinent – Paul Virilio och tekniken*, Anders Alpsten, Stockholms universitet 1991, s. 5.
20. *Ibid.* s. 4.
21. *Ibid.* s. 12.
22. *Teknikens väsen*, Martin Heidegger, Rabén & Sjögren 1974, s. 21.
23. *Upplysningens dialektik*, Max Horkheimer och Theodor W. Adorno, Röda Bokförlaget, Göteborg 1981 (1944), s. 59.
24. *Nomadfilosofi – Aktuella tendenser i franskt tänkande*, Esbern Krause-Jensen, Daidalos, Göteborg 1985, s. 70.
25. *Ibid.* s. 70.
26. *Ibid.* s. 53.
27. *Teknikens väsen och andra uppsatser*, Martin Heidegger, Rabén & Sjögren 1974, s. 58.
28. *Nomadfilosofi – Aktuella tendenser i franskt tänkande*, Esbern Krause-Jensen, Daidalos, Göteborg 1985, s. 75.
29. *Teknikens väsen och andra uppsatser*, Martin Heidegger, Rabén & Sjögren 1974, s. 30–31.
30. "Building Machines", *Pamphlet Architecture*, New York 1987, s. 23.

Håkan Sandhagen, Projekteringsmetodik, Kungliga tekniska högskolan, Stockholm.

Primära referenser

- Anders Alpsten, *Tekniken är en svart kontinent – Paul Virilio och tekniken*, Stockholms Universitet 1991.
- Martin Heidegger, *Teknikens väsen*, Rabén & Sjögren 1974.
- Max Horkheimer och Theodore W. Adorno, *Upplysningens dialektik*, Röda Bokförlaget 1981.
- Esbern Krause-Jensen, *Nomadfilosofi – Aktuella tendenser i franskt tänkande*, Daidalos 1985.

Sekundära referenser

- Dagens Nyheter* 95.01.19 och 95.02.12.
- "Ekonyheterna" 95.01.19.
- Rem Koolhaas, "Atlanta – Koolhaas Critiques Bigness", i *Progressive Architecture* Nov. 1994.
- Ivar Lo-Johansson, *Asfalt*.
- Erik Lundberg, *Arkitekturens formspråk* IX, 1960.
- Pamphlet Architecture*, "Building Machines", New York 1987.
- Nikolaus Pevsner, *An Outline of European Architecture*, 1981 (1943).

- Roger Scruton, *The Aesthetics of Architecture*, Princeton University Press, New Jersey 1979.
- Bana och byggnad, Statens Järnvägar 1856–1906*, del III: *Historisk-teknisk-ekonomisk beskrivning i anledning af Statens Järnvägars femtio-åriga tillvaro utgifven af Järnvägsstyrelsen*, Stockholm 1906.
- Tidskrift för Byggnadskonst och Ingenjörsvetenskap*, 1860.
- Voltaire, *Candide eller Optimisten*, Almqvist & Wiksell 1966.

Bildförteckning

- s. 6: Rem Koolhaas, "Biblioteket i Jussieu", *MAMA* nr 6, 1993.
- s. 9: Holt Hinshaw & Pfau Jones, "Cement Batching Plant", *Pamphlet Architecture* 1987.
- s. 14: Neil Denari, "Tokyo International", *MAMA* nr 4, 1992.
- s. 19: Eduardo Souto de Moura, "projekt för en bank", *Domus* nr 764, 1994.
- s. 22: Le Corbusier, *Un Headquarters*, New York 1947.

Huddinge Centrum byggdes om i slutet av åttiotalet.